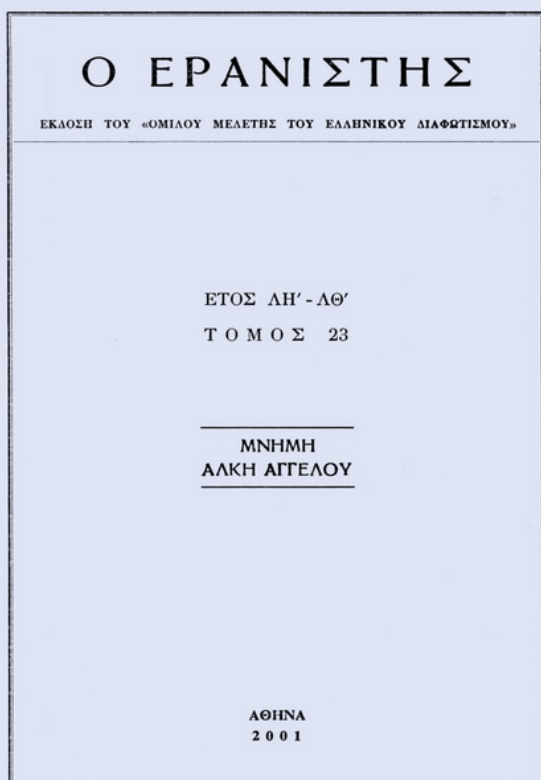

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Ανέκδοτα χειρόγραφα του ιερέα
Παναγή/Μαρίνου Φωκά. (Επιτομή Γραμματικής
1810, Επιτομή Λογικής 1811, Τί εστιν Άνθρωπος
1811)

Γιώργος Γ. Αλισανδράτος

doi: [10.12681/er.162](https://doi.org/10.12681/er.162)

To cite this article:

Αλισανδράτος Γ. Γ. (2001). Ανέκδοτα χειρόγραφα του ιερέα Παναγή/Μαρίνου Φωκά. (Επιτομή Γραμματικής 1810, Επιτομή Λογικής 1811, Τί εστιν Άνθρωπος 1811). *The Gleaner*, 23, 191-218. <https://doi.org/10.12681/er.162>

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΕΡΕΑ ΠΑΝΑΓΗ/ΜΑΡΙΝΟΥ ΦΩΚΑ

(*Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς 1810, Ἐπιτομὴ Λογικῆς 1811,
Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος 1811*)

Μνήμη τοῦ ἀξέχαστου Λίνου Πολίτη
(ὁ ὅποιος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1965 μού
ἐπέστησε τὴν προσοχή στὰ ἐν λόγω χειρόγραφα)

Α'. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν ὡς ἄνω χειρογράφων

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΓΙΑ ΤΡΙΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΒΛΙΑ τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ, τοῦ κλάδου τῶν Φωκᾶ-Γεωργακιάτων ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία, ποὺ ἔζησε στὸ δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα στὸ νησί του καὶ μετὰ τὸ 1802 στὴν Κέρκυρα.¹ Καὶ τὰ τρία ἔχουν γραφεῖ στὴν Κέρκυρα καὶ εἶναι αὐτόγραφα, σὲ 8ο σχῆμα, ἔξοχα καλλιγραφημένα, ὁμοιόμορφα δεμένα καὶ ἀνέκδοτα. Βρίσκονται στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ΕΒΕ) καὶ διατηροῦνται σὲ ἄριστη κατάσταση.

Τὸ χρονολογικὰ πρῶτο ἐπιγράφεται *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον* καὶ ἔχει ἀριθ. 2944 στὸν χειρόγραφο Κατάλογο τῆς ΕΒΕ («Περιγραφικὸς Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων. Ἀρ. 2841-2980»· κύριος συντάκτης ὁ Λίνος Πολίτης). Ἔχει χρονολογία 12 καὶ 21 Νοεμβρίου 1810 Ε.Π. καὶ σελίδες 173 (ἢ 170 κενή). Εἶναι ἐπιτομὴ καὶ μετάφραση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρως (μὲ ἐρωταποκρίσεις) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου-Μπαλτατζῆ, ποὺ βρίσκεται στὴν ΕΒΕ.

Τὸ χρονολογικὰ δεύτερο ἐπιγράφεται *Ἐπιτομὴ Λογικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον* καὶ ἔχει ἀριθ. 2945 στὸν ὡς ἄνω χειρόγραφο Κατάλογο τῆς ΕΒΕ. Ἔχει χρονολογία 28 Ἰανουαρίου 1811 Ε.Ν. καὶ σελίδες 130 (οἱ 125-126 κενές)· ἀκολουθοῦν 2 φύλλα κενὰ καὶ κατόπιν 7

1. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος στὴν «Εἰδησιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2944 χειρογράφου τῆς ΕΒΕ, *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς* (βλ. παρακάτω).

«δένδρα» φιλοσοφικά, πολὺ ἐπιμελημένα, σὲ ἰδιαίτερα φύλλα πτυσσόμενα. Εἶναι συναγωγή διδαγμάτων Λογικῆς καὶ Φιλοσοφίας «ἀπὸ διαφόρων ἐμπείρων καὶ Ἰταλοῦς συγγραφεῖς» κατὰ τὸν Παναγῆ/Μαρίνο Φωκά, μὲ ἐρωταποκρίσεις. Προέρχεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τῆ Βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου-Μπαλτατζῆ.

Τὸ χρονολογικὰ τρίτο ἐπιγράφεται *Τί ἐστιν Ἄνθρωπος* καὶ ἔχει ἀριθ. 1176 στὸν Κατάλογο Χειρογράφων τῆς ΕΒΕ (Ἰωάννου Σακκελίωνος καὶ Ἀλκιβιάδου Ι. Σακκελίωνος, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, 1892). Ἔχει χρονολογία 2 Ὀκτωβρίου 1811 καὶ σελίδες 164 (οἱ 4-6 καὶ 161-162 κενές). Τὸ προσέφερε στὴν ΕΒΕ ὁ Παῦλος Λάμπρος, πατέρας τοῦ ἱστορικοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τὸ 1850.² Εἶναι μετάφραση «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον» ἐνὸς μέρους ἀπὸ τὸ γαλλικὸ ἔργο *Τὸ Θέμα τῆς Φύσεως*, ὅχι ὅμως ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ ἀπὸ ἰταλική του μετάφραση. Στὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρεται μὲ τὸν τίτλο *Τί ἐστιν Ἄνθρωπος ἢ Περὶ φύσεως Ἀνθρώπου*.

Καὶ τὰ τρία αὐτὰ χειρόγραφα ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο Λίνου Πολίτη καὶ Μαρίας Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης* (ΜΙΕΤ), τόμ. Ζ' (1988-1992), Ἀθήνα 1994, σσ. 593 (*Παναγῆς Φωκάς ἐκ Κεφαλληνίας, «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου»*) καὶ 595 (*Παναγιώτης Φωκάς ἱερεὺς Κεφαλληνναῖος, «Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς» καὶ «Ἐπιτομὴ Λογικῆς»*) — καὶ παραπεμπτικὰ λήμματα στὶς σσ. 545 (*Μαρίνος Φωκάς*) καὶ 592 (*Παναγῆς Φωκάς*).

Β'. Ἀναλυτικότερη παρουσίαση τῶν τριῶν χειρογράφων

1. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2944 χφ ἔχει τὸν ἀκόλουθο τίτλο (στὴ σ. 1):

Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον ἀφιερωθεῖσα τῷ ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σα-

2. Στὴ σ. β' τοῦ σταχώματος ἔχει κολληθεῖ μιὰ ἐτικέτα, στὴν ὁποία εἶναι γραμμένα τὰ ἐξῆς:

*Ἀριθ. 14
Τῇ δημοσίᾳ τῶν Ἀθηνῶν βιβλιοθήκῃ
Π. ΛΑΜΠΡΟΣ
ὁ ἐκ Καλαρῶντων τῆς Ἡπείρου
προσφέρει
Κερκίρα τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1850.*

βερίῳ Λονζελότ Στρατηγῷ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῷ Διοικητῇ τῶν Ἰωνικῶν Νήσων³ παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱεροῦσι Παναγῇ Φωκᾷ Κεφαληναίου κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος Νοεμβρίου ιβ' ἐν Κερκύρα.

Στις σσ. 3-4 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀφιέρωση:

Τῷ ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ Λονζελότ Στρατηγῷ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῷ Διοικητῇ τῶν Ἰωνικῶν Νήσων⁴

Ἐξοχότατε,

Περιττὸν καὶ πάντῃ ἀνωφελὲς εἶναι, ὃ Ἐξοχότατε Αἰθέρτα, νὰ ἐπιχειρισθῶ νὰ ὑφάνω τὸ ἐγκώμιον τῶν λαμπρῶν καὶ ἐξαιρέτων ἀρειῶν ὁποῦ πλουσιοπαρόχως στολίζουσιν τὸ σεβάσμιον ὑποκείμενόν της. Ὅλοι τέλος πάντων μὲ τελειότητα τὰς γνωρίζουσιν, οὔτε εὐρίσκεται σχεδὸν τινὰς ἀπὸ τούτων κατοίκους τούτων τῶν Ἰωνικῶν Νήσων, ὁποῦ ὑποκάτω εἰς τὴν ὑμετέραν γλυκυτάτην Διοίκησιν, νὰ μὴν ἐσύναξε εἰς πλῆθος τοὺς πλέα ὀφελίμους καὶ σωτηριώδεις καρπούς.

Παρακινημένος ὅμως ἀπὸ τὸν πλέα ζωντανὸν καὶ εἰλικρινῇ στοχασμὸν τῆς ὑπολήψεως καὶ ἐδλαβείας ὁποῦ εἰς ἐμὲ ἐξύπνησαν τὰ ἀσύγκριτα προτερήματα τοῦ ὑμετέρου νοός, καὶ τῆς γενναιοτάτης αὐτῆς καρδίας, ἀθθαδιάζω ταπεινῶς νὰ τῆς προσφέρω τὸ παρὸν εὐτελὲς πονημάτιον, γέν-

3. Τὰ χφφ ὑπ' ἀριθ. 2944 Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς (1810) καὶ 2945 Ἐπιτομὴ Λογικῆς (1811) εἶναι ἀφιερωμένα στὸ Γάλλο στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot (François Xavier Donzelot, 1764-1843), ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1808 ἦταν Διοικητὴς τῶν Νησιῶν τοῦ Ἰονίου. Βλ. Γερασίμου Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λήγουσα τῷ 1815 κτλ., ἐν Ἀθήναις 1889, τόμ. Β', σσ. 195-196 (καὶ φωτογραφικὴ ἐπανεκδόση μὲ Εὐρετήριο [τοῦ Γ. Πλουμίδη], Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1984). Πρόκειται γιὰ τοὺς Γάλλους τοῦ Ναπολέοντος, στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκαν τὰ Νησιά τοῦ Ἰονίου μὲ τὴ Συνθήκην τοῦ Τιλσίτ, 8 Ἰουλίου 1807. Ὁ στρατηγὸς Donzelot προηγουμένως ἦταν Διοικητὴς τῆς Κεφαλληνίας καὶ τώρα διαδέχθηκε τὸ στρατηγὸ Berthier στὴ Διοίκησιν τῶν Νησιῶν. Πρβλ. καὶ Ἑμμ. Ροδοκανάκη, Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι. Ἐπισόδιον τῶν κατακτήσεων τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς πρώτης Ἀδτοκρατορίας (1797-1816), «Προλεγόμενα» Σπυρίδωνος Γ. Παππᾶ, μετάφρασις Νοεμῆς Α. Ζωηροῦ-Πασσαῆ, Ἑταιρεία πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑπτανησιακῶν Μελετῶν - 5, Κέρκυρα 1937, σσ. 221 κ.ἐ. Ἐπίσης Jacques Baeyens, *Les Français à Corfou (1797-1799 et 1807-1814)*, Athènes 1973, σσ. 83-139, «Le gouvernement du général Donzelot 1808-1814».

4. Τὰ κείμενα τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ μεταφέρονται ἐδῶ μὲ τὶς ἀνορθογραφίας τους. Παρακαλεῖται ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴ νομίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τυπογραφικὰ λάθη. Πολὺ μικρὴ ἐπέμβαση ἔγινε στὴ στίξιν.

νημα τῶν ἀδυνάτων μου γραμματικῶν γυμνάσεων, ἔχοντας θάρρος ὅτι ἡ ἀγαθοσύνη τῆς ὑμετέρας καρδίας θέλει καταδεχθῇ νὰ τὸ δεχθῇ, καὶ νὰ θεωρήσῃ μὲ συμπαθητικὸν ὄμμα τὴν παραμικρὰν τούτην πραγματείαν, ἡ ὁποία ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶναι ὀλίγον τι εἰς τὸν ἑαυτὸν της, δὲν θέλει εἶναι ὁμῶς τελείως ἀνοφελὴς εἰς τούτους τοὺς ὁμογενεῖς μου Νέους, τῶν ὁποίων ἡ εὐτυχία δὲν ἐστάθη ποτὲ ἀδιάφορος εἰς τὴν πατρικὴν καρδίαν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος.

Λαμβάνω τούτην τὴν στιγμὴν διὰ νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ κάμω γνωστὸν πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τοὺς στοχασμοὺς τῆς βαθυτάτης μου εὐλαβείας.

Κερκόρα 1810 Νοεμβρίου 21 Ε. Π.

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
ἐν ἱερεῦσι ταπεινὸς δούλος
Παναγῆς Φωκάς

Στὶς σσ. 5-6 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη Εἴδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας:

Ἡ κλίσις καὶ ἔφρεσις, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀφιλόκερδος ἀγάπη ὁποῦ ἐξ ἀρχῆς ἀπρόσφερα πρὸς τοὺς ἀγαπητούς μου μαθητάς, ὁ θερμὸς ζήλος ὁποῦ πάντοτε ἔλαβα διὰ νὰ τοὺς ὠφελήσω, φωτίζοντάς τους κατὰ τὴν δύναμίν μου, καὶ διὰ νὰ τοὺς ἐγκολύνω περισσότερον τὸν τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ μαθήματος, μὲ ἐπαρακίνησαν ἕως ἀπὸ τοὺς 1801, εὐρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα μου, νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸ ἀπλοῦν τὰς ἀρχὰς τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρους,⁵ καὶ νὰ συνθέσω μὲ αὐτὰς μίαν Ἐπιτομὴν Γραμματικῆς, μάλιστα ὁποῦ εἰς τὴν ἀπλὴν ὁωμαϊκὴν διάλεκτον, μὲ ὅλον ὁποῦ εἶναι ζωντανή, ὅχι μόνον εἰς τούτας τὰς Ἰωνικὰς Νήσους, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἐπαρχίας δὲν ἔγινεν ἕως τώρα καμία Γραμματικὴ, ἡ ὁποία νὰ ἐξημενέη τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς λέγειν

5. Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις (1434-1501) ἔγραψε Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ μὲ τίτλο Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν, ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Μιλάνο τὸ 1476. Εἶναι τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ βιβλίον ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὴν τυπογραφίαν, καὶ μάλιστα ἀπὸ Ἑλλήνων ἐκδότῃ, τὸ Δημήτριο Δαμιλά ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἡ Γραμματικὴ αὕτη, μὲ τροποποιήσεις καὶ προσθήκες, χρησιμοποιήθηκε ἐπὶ αἰῶνες γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Τὸ 1808 καὶ 1810 ἐκδόθηκε ξανά ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκῦ καὶ ἐκεῖνο τοῦ Πάνου Θεοδοσίου στὴ Βενετία. Βλ. Φίλιππος Ἡλιοῦ, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία-φυλλάδια, τόμος πρῶτος, 1801-1818, Βιβλιολογικὸ Ἐργαστήρι, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο [ΕΑΙΑ], Ἀθήνα 1997. (Τὸ θέμα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Λασκάρους εἶναι ἐκτεταμένο καὶ ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη ἔρευνα).

καὶ γράφειν. Ἐρχόμενος ὁμως ἐδῶ διὰ τὰς ἐκεῖ τότε γνωστὰς πρὸς πάντας ἐμφυλίους ἐπαναστάσεις,⁶ καὶ παρακινηθεὶς ἀπὸ τὴν ἐυμένειαν καὶ ἀγαθοσύνην τῶν χρησιμοτάτων, καὶ εὐγενῶν κατοίκων, τῆς περιφήμου ταύτης πολιτείας, νὰ κατοικήσω ἐδῶ, ἐμποδίσθηκα διὰ τότε εἰς τὸ νὰ ἐπακολουθήσω τὴν ῥηθεῖσαν μετάφρασιν.

Τώρα ὁμως παρακινημένος, καὶ διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερον ἐμψυχωμένος (ἐπειδὴ καὶ γνωρίζω καλὰ τὴν ἀμάθειάν μου καὶ ἀδυναμίαν), ἀπὸ μερικὸν ἀγαπητὸν φίλον μου, ἔδωκα πάλιν ἀρχήν, μὲ ὅλην τὴν προθυμίαν, καὶ ἰδὼν ὅπου ἐτελείωσα τὴν ἔφεσίν μου.

[Ἐλπίζω ὅτι, τοῦτό μου τὸ πονημάτιον θέλει εἶναι ὠφέλιμον ὅχι μόνον εἰς τοὺς μαθητάς μου, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς ὅλους ἐκείνους ὅπου ἐπιμελῶς τὸ ἀναγνώσουν, λαμβάνοντας ἐκ τούτου μίαν καθαρὰν εἰδησιν τῆς προφορᾶς τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν, καὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν ὀρθογραφίας, ἀγκαλὰ καὶ ὡς εἶπα δὲν ἐστάθη ἄλλος ὁ σκοπός μου, πάρεξ ἡ ὠφέλεια τῶν μαθητῶν μου, καὶ πρὸς ἐδικήν τους χρῆσιν ἐπιχειρήσθηκα εἶνα τέτοιον ἔργον.

Ἐλπίζω διὰ τούτο ὅτι κὰν αὐτοὶ θέλουν δεχθῇ αὐτὸ φιλοφρόνως, καὶ ὅτι θέλει γένει ἀρεστὸς ὁ κόπος μου πρὸς αὐτούς, ὥντας ἔτοιμος νὰ τοὺς δείξω καὶ ἑτέρους καρποὺς τῆς ἀγάπης μου. Ἐρρωσθε.

Κερκύρα 1810 Νοεμβρίου 28 Ε. Π.

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι
Παναγῆς Φονκ[ᾶς] Κεφαλ[η]ναῖος]

Ἡ Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς περιλαμβάνεται στὶς σελίδες 7-169· ἡ σ. 170 εἶναι κενή, καὶ στὶς σσ. 171-173 ὑπάρχει Πίναξ τῶν Περιεχομένων ἐν τῇ παρούσῃ Ἐπιτομῇ.

2. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2945 χφ ἔχει τὸν ἀκόλουθο τίτλο (στὴ σ. 1):

Ἐπιτομὴ Λογικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον ἀφιερωθεῖσα τῷ Ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ Δονζελότ Στρατηγῷ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῷ Διοικητῇ τῶν Ἰωνικῶν Νήσων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγιώτου Φωκᾶ τοῦ ἐκ Κεφαλῆνης κατὰ τὸ 1811 ἔτος Ἰαννουαρίου 28 Ε.Ν. ἐν Κερκύρᾳ.

Στὶς σσ. 3-4 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀφιέρωσις:

Τῷ Ἐξοχοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Κ[υρίῳ] Κ[υρίῳ] Φραγγίσκῳ Σαβερίῳ

6. Βλ. παρκατάτω.

Δονζελοτ Στρατηγῶ τετραφαλαγγίας καὶ Γενικῶ Διοικητῇ τῶν Ἰωνικῶν Νήσων.⁷

Ἐξοχότατε,

Ἡ γενναῖα δεξίωσις ὅπου ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης ἐκαταδέχθη νὰ κάμῃ τῶρα πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὴν ἀπ' ἐμοῦ συνθεμένην Γραμματικὴν εἰς τὸ ἀπλοῦν ῥωμαϊκὸν ἰδίωμα, μοῦ ἐμπνέει τὸ θάρρος, νὰ τῆς προσφέρω ταπεινῶς ἀκόμα ἓνα ἄλλο μου πονημάτιον γραμμένον καὶ αὐτὸ εἰς τὴν ἴδιαν γλῶσσαν.

Τοῦτο τὸ πονημάτιον τὸ ὁποῖον δίδει τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, μὲ τὸ νὰ ἐκινθῇ πρὸς διδασκαλίαν καὶ νοουθεσίαν τῶν ὁμογενῶν μου Νέων, τῶν ὁποῖων ἡ ἀναθροφή, καὶ κάθε ἄλλο ἀγαθόν, ἡμπορεῖ ζωντανὰ τὴν ἔξοχον καὶ ἐνάρετον καρδίαν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος, ἐλπίζω ὅτι θέλει δεχθῇ μὲ ὅμοιαν ἀγαθωσύνην καὶ συμπάθειαν.

||Ἐως τόσον ἔχω τὴν ὑπέριστατον τιμὴν, καὶ τὴν γλυκύν καύχησιν, νὰ ὁμολογηθῶ, Ἐξοχότατε Αἰθέρτα, μὲ ὅλον τὸ βαθύτατον σέβας.

Κερκόρα 1811 Ἰαννουαρίου 28 Ε.Ν.

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
ταπεινὸς καὶ ὑπόχρεος δούλος
Παναγῆς ἱερεὺς ὁ Φονκάς

Προηγούμενα πέντε φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση (α-ε)· στὰ φύλλα (β^v) καὶ (γ^r) ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη προσφώνηση:

Eccellenza

Corfu 1810 6 Dicembre S. No.

||Non è d'uopo, Eccellentis[simo] Signore, ch'io imprenda a tessere l'elogio delle singolari virtù che abbondevolmente freggiano la rispettabile Vostra Persona. Tutti ormai pienamente le conoscono; nè s'ha quasi alcuno degli abitanti di queste contrade, che sotto il Vostro dolcissimo Governo non ne abbia in copia raccolti i più utili e salutarì effetti.

Spinto però dal vivo e ben sincero sentimento di venerazione, che in me hanno destato le impareggiabili prerogative della vostra mente

7. Ἡ ἀφιέρωση, καὶ ἡ προσφώνηση πρὸς τὴν ἀκολουθεῖ, ἀπευθύνονται καὶ πάλι στὸ στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot.

e del vostro cuore, oso umilmente offrirvi la presente operetta, parto delle mie deboli letterarie occupazioni, sulla grata fiducia che la benignità del vostro animo si degnerà accoglierla e riguardarla con occhio benefico, perchè sebbene sia essa di poco merito per se stessa, pure non sarà del tutto inutile a questi Giovanetti miei connazionali, la di cui prosperità non è stata giammai indifferente al cuore paterno dell E.V.

Colgo questo istante per darmi l'onore di protestare all'E.V. i sensi del mio profondo ossequio.

D.V.E.

*Umilis[simo], Devotis[simo], Obbed[issimo] Servitore
il sacerdote Marino Focca*

Μετάφραση τοῦ προηγούμενου κειμένου:

Ἐξοχότατε,

Κέρκυρα, 1810 6 Δεκεμβρίου Ε.Ν.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη, Ἐξοχότατε Κύριε, νὰ ἐπιχειρήσω ἐγὼ νὰ πλέξω τὸ ἐγκώμιον τῶν μοναδικῶν ἀρετῶν ποὺ ἀφθόνως κοσμοῦν τὸ ἀξιοσέβαστον Πρόσωπό σας. Ὅλοι τὴν πλὴν πολλὴ καλὰ τίς γνωρίζουν. Οὔτε ὑπάρχει σχεδὸν κανεὶς ἀπὸ τοὺς κατοίκους αὐτῶν τῶν περιοχῶν, ὁ ὅποιος κάτω ἀπὸ τὴ γλυκύτατη Κυβέρνησή σας νὰ μὴν ἔχει δεχθεῖ ἐν ἀφθονίᾳ τὰ πλεον ὠφέλιμα καὶ σωτήρια ἀποτελέσματα.

Ἐπομένως ὅμως ἀπὸ τὸ ζῶηρό καὶ πολὺ εἰλικρινὲς αἶσθημα σεβασμοῦ ποὺ μοῦ ἔχουν προκαλέσει τὰ ἀπαράμιλλα προτερήματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς σας, τολμῶ ταπεινῶς νὰ σᾶς προσφέρω τὸ μικρὸ αὐτὸ ἔργο, γέννημα τῶν ἀσθενῶν φιλολογικῶν μου ἀπασχολήσεων, μὲ ἀπόλυτὴ ἐμπιστοσύνη ὅτι ἡ καλοσύνη τῆς ψυχῆς σας θὰ τὸ θεωρήσει ἄξιον νὰ τὸ δεχθεῖ καὶ νὰ τὸ δεῖ μὲ εὐμενῇ διάθεσιν· διότι, ἂν καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι μικρῆς ἀξίας, ὅμως δὲ θὰ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀναμφελές σ' ἐκείνους τοὺς νεαροὺς ὁμοεθνεῖς μου, τῶν ὁποίων ἡ εὐτυχία ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἀδιάφορη στὴν πατρικὴ καρδιὰ τῆς Ἐξοχώτητάς σας.

Ἐποφελοῦμαι ἀπὸ αὐτὴν τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ λάβω τὴν τιμὴ νὰ ἐκφράσω στὴν Ἐξοχώτητά σας τὰ αἰσθηματικὰ τοῦ βαθύτατου σεβασμοῦ μου.

Τῆς Ἐξοχώτητάς σας

ταπεινότατος, εὐσεβέστατος, εὐπειθέστατος δοῦλος
ὁ ἱερέας Μαρίνος Φωκάς

Στὶς σσ. 5-6 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη Εἰδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας:

Ἐπειτα ἀφ' οὗ ἔδειξα εἰς τοὺς μαθητάς μου κατὰ τὴν δύναμίν μου τὸν τρόπον τοῦ ὁρθῶς λέγειν καὶ γράφειν εἰς τὸ ἀπλοῦν ῥωμαϊκὸν ἰδίωμα

μὲ τὸ μέσον τῆς συντόμου ἐπιτομῆς ὅπου δι' αὐτοὺς ἐσύνθεσα, καὶ ὅπου δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ ἢ μετάφρασις ὡς εἶπα τῶν ὁκτώ τοῦ λόγου μερῶν τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως, ἐστοχάσθηκα διὰ περισσοτέρων αὐτῶν ὠφέλειαν νὰ τοὺς δείξω μὲ ἓνα εὐκόλον τρόπον τὴν τέχνην τοῦ ὁρθῶς συλλογίζεσθαι. Ἀλλὰ θεωρώντας ὅπου ἡ Λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἐκείναις ἄλλων συγγραφέων, καὶ διὰ τὴν φράσιν τους εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα μὲ τὴν ὁποῖαν εἶναι γεγραμμέναις, καὶ διὰ τὸ βάθος τῶν νοημάτων, ζητοῦν μίαν βαθυτάτην σπουδήν, τῆς ὁποίας ἐξ αἰτίας τῆς τρυφεροῦς του [γράφει των] ἡλικίας, δὲν εἶναι δεκτικοὶ οἱ Νέοι, ἐστοχάσθηκα, διὰ νὰ τοὺς εὐκολύνω τὸν τρόπον νὰ περιλάβουν τούτην τὴν ἐπιστήμην, νὰ συνάξω τὸ νόημα ἀπὸ διαφόρους ἐμπείρους καὶ Ἰταλοὺς συγγραφεῖς καὶ νὰ κάμω εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον μίαν Ἐπιτομὴν κατ' ἐρωταπόκρισιν πρὸς μεγαλλητέραν κατάληψιν.

Προβλέπω ὅτι δικαῖως καθ' ἑνας (διὰ τὴν ὀλιγότητα καὶ μικρότητα τῶν ἰδεῶν μου) θέλει μὲ κατακοίνει, μὲ τὸ νὰ ἐπιχειρησθῇ μίαν ὑπόθεσιν [ἢ ὁποία] ὑπερβαίνει τὴν δυνάμιν μου, ἐλπίζω ὅμως, ὅπου ὅταν ἀποβλέψουν εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπου ἔλαβα διὰ τέλος, ὅχι μόνον θέλει παύσει κάθε μέμφεις ὅπου νὰ εἶναι εἰς βάρος μου, ἀλλὰ θέλει ἐπιτόχως περιπλέον τὴν αὐτῶν συμπάθειαν.

||Καὶ βέβαια ὁ σκοπὸς μου ἐστάθη κυρίως ὅχι νὰ ἀποκτήσω φήμην γραμματισμένον, ὅπου καλὰ ἡξέροω πόσον εἶμαι μακρὰν ἀπὸ ἓνα τέτοιον ὄνομα, ἀλλὰ διὰ νὰ προξενήσω ὠφέλειαν εἰς ἐκείνους τοὺς Νέους, ἢ ἀναθροφῇ τῶν ὁποίων μοῦ ἐμπιστεύθη, καὶ δεύτερον νὰ ἐγείρω τὸν κάλαμον ἄλλων σοφοτάτων καὶ ἐμπείρων ὁμογενῶν μου, νὰ συνθέσουν ἐπιστήμης εἰς τούτην τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, διὰ νὰ ἤθελε τὴν φέρον ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ ἄκραν τους δόξαν, εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, εἰς τὸν ὁποῖον τόσαις ἄλλαις γλώσσαις εἰς τὴν ἀρχὴν προσδιορισμέναις εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν [γράφει ἀριθμὸν] φωνῶν καὶ φράσεων, ἐφέρθησαν ἔπειτα εἰς μίαν εὐτυχισμένην τελειότητα.

Κερκόρα 1811 Ἰανουαρίου 16 Ε.Π.

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι
Παναγῆς Φουκᾶς Κεφαλ[ηναῖος]

Σὲ λυτὸ φύλλο, κολλημένο στὸ verso τοῦ φύλλου (δ), ὑπάρχει μετάφραση στὰ ἰταλικά τῆς «Εἰδήσεως πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» ὑπὸ τὸν τίτλο «Avvertimento» [= Προειδοποίηση]:

Avvertimento

Dopo di aver insegnato a' miei discepoli, secondo le mie forze, la maniera di ben parlare e scrivere nell'idioma greco volgare col mezzo del mio breve compendio, che per essi ho composto, e che non è altro che la traduzione, come già dissi, delle otto parti del discorso della Grammatica di Costantino Lascari, ho pensato, per maggior loro utilità d'insegnare ad essi con un facile modo l'arte di ben pensare; ma osservando che la Logica di Aristotile, ed inoltre quelle di altri autori, e per la loro frase di greco letterale, con la quale sono scritte, e per il fondo dei sentimenti, esiggon un profondo studio, di cui, attesa la lor tenera età, non sono suscettibili i giovanetti, ho pensato, per facilitar loro il modo di apprendere questa scienza, di raccogliere il sentimento da diversi insigni autori Italiani e formare in lingua greca volgare un compendio ridotto a maggior intelligenza in forma di dialogo.

Pressento giustamente che ognuno (attesa la ristrettezza e tenuità delle mie idee) vorrà condannarmi nell'aver'intrapreso un argomento, che supera le mie forze, ma mi lusingo però che quando verrà fatta osservazione all'oggetto ch'io presi di mira, non solo cesserà ogni taccia a mio aggravio, ma mi riuscirà inoltre di ottenere l'altrui compatimento.

Ed in fatti mia intenzione fù primieramente non di acquistiar nome di letterato, che ben so quanto sono lungi dal meritarlo, ma per apportare utilità a que' giovanetti, l'educazione dei quali mi fù affidata; e in secondo luogo invogliare la penna di altri dottissimi e insigni miei connazionali a componere scienze in questo idioma greco volgare, onde a poco a poco portarlo con loro gloria, a quel grado di perfezione, cui tante altre lingue da principio ristrette a poco numero di voci e frasi, furono poscia felicemente condotte.

Ἡ Ἐπιτομή τῆς Λογικῆς Ἐπιστήμης περιλαμβάνεται στίς σελίδες 7-124· οἱ σσ. 125-126 εἶναι κενές, καί στίς σσ. 127-130 ὑπάρχουν τὰ Περιεχόμενα τοῦ ἔργου, ὡς ἑξῆς:

Πίναξ τῆς παρούσης πραγματείας

Βιβλίον Πρῶτον. Περί Φιλοσοφίας, [σ.] 7.

Κεφ. Α'. Περί τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῶν αὐτῆς ἐργασιῶν καὶ δυνάμεων, 10.

1

Ε΄ Π Ι Τ Ο Μ Η΄
Λ Ο Γ Ι Κ Η Ξ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΛΗΝ ΡΩΜΑΪΚΗΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΟΝ
Ἀφιερωθεῖσα
Τῷ
ΕΞΟΧΟΤΑΤΩ ΚΥ ΣΟΦΟΤΑΤΩ
ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ
ΦΡΑΓΓΙΣΚΩ ΣΑΒΕΡΙΩ
ΔΟΝ Ζ Ε Λ Ο Τ
ΣΤΡΑΤΗΓΩ ΤΕΤΡΑΦΑΛΛΙΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΩ ΔΙΟΙΚΗΤΗ΄
ΤΩΝ ΙΩΝΙΚΩΝ ΝΗΣΩΝ
Παρά το Σάπην ἐν Ἱερῷ
ΠΑΝΑΓΙΟΤΟΥ ΦΩΚΑ
Τῷ ἐν Κεφαλληνίῳ
Κατὰ το 1811 ἔτος Γενναρίου 28.Ε.Ν.
ΕΝ
Κ Ε Ρ Κ Υ Ρ Α

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ χφ Ἐπιτομή Λογικῆς
(EBE 2945)

Κεφ. Β'. Περὶ ἀμαθείας καὶ σφάλματος, καὶ τῶν πρώτων αὐτῶν αἰτιῶν, 17.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῶν σφαλμάτων ὅπου προέρχονται ἀπὸ τὸ σῶμα, 22.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῶν αἰτιῶν τῶν ἡμετέρων ψευδῶν κρίσεων ὅπου εἶναι ἔξωθεν ἀπὸ ἡμᾶς, 25.

Βιβλίον Δεύτερον. Περὶ τῆς Ἐφευρετικῆς, 29.

Κεφ. Α'. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν ἰδεῶν, σχημάτων καὶ εἰδήσεων τῶν πραγμάτων, 30.

Κεφ. Β'. Ἀρχὴ καὶ ἐφεύρεσις τῶν ἰδεῶν ἢ εἰδήσεων τῶν πραγμάτων, 36.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἡμετέρων εἰδεῶν, 40.

Κεφ. Δ'. Πῶς μαθαίνει τινὰς ἀπὸ τοὺς ἄλλους, 46.

Κεφ. Ε'. Ἀνίσως καὶ οἱ συγγραφεῖς ἠμπόρεσαν ἢ ἂν ἠθέλησαν ποτὲ τὰ ἐξηγηθοῦν, 49.

Κεφ. Ζ'. Περὶ τῆς τέχνης τοῦ καλῶς νοεῖν τὰ βιβλία, 54.

Βιβλίον Τρίτον. Περὶ τῆς Κριτικῆς, 58.

Κεφ. Α'. Περὶ τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ψεύδους γενικῶς, 60.

Κεφ. Β'. Περὶ τῶν βαθμῶν τῶν ἡμετέρων εἰδήσεων, 62.

Κεφ. Γ'. Εἰς ποῖον τρόπον πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, 69.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐξουσίας, 73.

Κεφ. Ε'. Πῶς πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ τὰς πράξεις ἀναφορικῶς εἰς τὰ δικαιώματα ὅπου ἀπὸ αὐταῖς προέρχονται, 79.

Κεφ. Ζ'. Περὶ κριτικῆς τῶν βιβλίων, 81.

Κεφ. Ζ'. Εἰς ποῖον τρόπον πρέπει νὰ κρίνωμεν διὰ ταῖς πρότασεις ἐνὸς συγγραφέως, 82.

Κεφ. Η'. Περὶ τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων τῶν προτάσεων, 88.

Βιβλίον Τέταρτον. Περὶ τῆς Διαλεκτικῆς, 94.

Κεφ. Α'. Περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ τοῦ τρόπου τοῦ ἐπιχειροῦσθαι, 95.

Κεφ. Β'. Κανόνες τῆς συλλογιστικῆς τέχνης, 100.

Κεφ. Γ'. Περὶ μορφῆς καὶ τρόπων τῶν συλλογισμῶν, 104.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς Διαλεκτικῆς τέχνης, 114.

Βιβλίον Πέμπτον. Περὶ τῆς Διατακτικῆς, 117.

Κεφ. Α'. Περὶ μεθόδου, ἥτοι τάξεως τῶν νοημάτων, καὶ περὶ τῶν ἀληθειῶν γενικῶς, 119.

Κεφ. Β'. Περὶ τῶν κανόνων τῆς ἀναλύσεως, 122.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῶν κανόνων τῆς συνθέσεως, 123.

Τέλος

Ὡς δεῖγμα γραφῆς παραθέτω τὸ εἰσαγωγικὸ μέρος, ποὺ ἐπιγράφεται «Περὶ Φιλοσοφίας», σσ. 7-9:

Περὶ Φιλοσοφίας

Τί εἶναι ἡ Φιλοσοφία;

Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἡ συναρμολογὴ ἥγουν ἡ ἔνωσις ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὁποῖαις περιλαμβάνονεν ταῖς εἰδησεις ὅποῦ ὁ ἄνθρωπος ἤμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἢ κατ' ἄλλους ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ὅλων τῶν δυνατῶν πραγμάτων, καὶ ὅποῦ ἐρμηνεύει πῶς, καὶ διατί εἶναι δυνατόν.

Τί προᾶγμα εἶναι ἡ ἐπιστήμη;

Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ εὐκολία ὅποῦ ἔχει ὁ νοῦς μας νὰ βεβαιώσῃ ἐπάνω εἰς θεμέλια ἀναντίρροπα, καὶ εἰς ἓνα τρόπον ἀσφαλέστατον ὅλον ἐκεῖνο ὅποῦ βεβαιώνεται.

Τί προᾶγμα κραáεις διὰ δυνατόν;

Ὅλον ἐκεῖνο ὅποῦ ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Φιλοσοφία;

Εἰς Φυσικὴν, Λογικὴν, καὶ Ἡθικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Φυσική;

Εἰς Γαιωμετρικὴν, Μεταφυσικὴν, καὶ Φυσικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Λογικὴ Φιλοσοφία;

Εἰς τὴν Τέχνην τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, καὶ εἰς τὴν Τέχνην τοῦ ὀρθῶς λέγειν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς λέγειν;

Εἰς Γραμματικὴν, Προσῳδίαν, Ῥητορικὴν, καὶ Ποιητικὴν.

Πῶς διαιρεῖται ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι;

Εἰς Λογικὴν καὶ Ἀριθμητικὴν.

Τί εἶναι ἡ Λογική;

Ἡ Λογικὴ εἶναι ἡ Τέχνη τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι, ἥγουν ἡ Λογικὴ εἶναι μία Τέχνη ἡ ὁποία μᾶς ἐρμηνεύει τὸν τρόπον νὰ κάνωμεν μίαν χρῆ-

σιν ἁρμόδιον ἐπάνω εἰς τὰς νοεράς μας δυνάμεις· διὰ τοῦτο λέγεται, ὁφθαλμός τοῦ νοός, ὄργανον τῶν ἐπιστημῶν, θύρα τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν.

Πόθεν προέρχεται τοῦτο τὸ ὄνομα Λογική;

Ἀπὸ τὸ λόγος, διατὶ κατὰ ἀλήθειαν ὁ στοχασμὸς εἶναι ἓνα εἶδος λόγου νοεροῦ διὰ τοῦ ὁποῖου τὸ πνεῦμα συνομιλεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸν του.

Πόσα εἶναι τὰ βásiμα ἄρθρα τούτης τῆς Τέχνης;

Τέσσερα, Κατάληψις, Κοίσις, Λόγος, καὶ Μέθοδος· ἐπειδὴ καὶ διὰ τὰ συλλογισθῇ τινὰς ὁρθά, εἶναι ἀναγκαῖον, καλὰ τὰ στοχασθῇ, καλὰ τὰ κρίνῃ, καλὰ τὰ διαλέγεται, καὶ τὰ διωρίζῃ μὲ τάξιν τὰς ἰδίας του ἰδέας.

Εἰς πόσα μέρη διαιρεῖται ἡ Λογική;

Ἡ Λογικὴ κατὰ τινὰς διαιρεῖται εἰς τέσσερα μέρη, ἀπὸ τὰ τέσσερα τέλη ὅπου αὐτὴ προβάλλει· ἐπειδὴ καὶ ἓνας ἄνθρωπος διαλέγεται, ἢ διὰ τὰ εὖρη ἐκεῖνο ὅπου ζητᾷ, ἢ διὰ τὰ διαλεχθῇ ἐπάνω εἰς ἐκεῖνο ὅπου εὖρηκε, ἢ διὰ τὰ κρατήσῃ ἐκεῖνο ὅπου ἔκρινε, ἢ διὰ τὰ διδάξῃ καὶ τὰ δίδῃ εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου ἐκράτησε.

Εἰς πόσα μέρη διαιρεῖται κατ' ἄλλους;

Εἰς δύο, εἰς θεωρίαν, καὶ πράξιν.

Ποία εἶναι ἡ θεωρία;

Ἡ γνώρησις τῶν κανόνων καὶ τῶν προσταγμάτων τῆς Λογικῆς.

Ποία εἶναι ἡ πράξις;

Ἡ ἐνέργεια τούτων τῶν ἰδίων κανόνων.

Εἰς πόσα μέρη τὴν διαιροῦμεν ἡμεῖς εἰς τὴν παρούσαν πραγματείαν;

Εἰς πέντε, ὅπου εἶναι, ἡ Διϋθυτική, ἡ Ἐφευρετική, ἡ Κριτική, ἡ Διαλεκτική, καὶ ἡ Διατακτική.

Τί πρέπει τὰ κάμωμεν πρὶν παρὰ τὰ ἀρχίσωμεν τὴν Τέχνην τοῦ διϋθύνειν τὸ Λογικόν;

Εἶναι ἀναγκαῖον εἰς ὀλίγα λόγια τὰ ἐξηγήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ νοός μας, τοῦ ὁποῖου τὸ κύριον χάρισμα εἶναι τὸ Λογικόν.

Ἴδου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Πρώτου Κεφαλαίου τῆς Διϋθυτικῆς (σ. 10):

Περὶ Διϋθυτικῆς. Κεφάλαιον Πρῶτον: Περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀνθρωπίνης Ψυχῆς καὶ τῶν αὐτῆς ἐργασιῶν καὶ δυνάμεων.

Ἀπὸ τί εἶναι συνθεμένος ὁ ἄνθρωπος;

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι συνθεμένος ἀπὸ ἓνα κορμί ὀργανικόν, καὶ ἀπὸ μίαν ψυχὴν λογικὴν καὶ ἐλευθέραν.

Τί εἶναι ἡ ψυχὴ;

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα ὃν νοερόν ἐνωμένον μὲ τοῦτο τὸ κορμί, διὰ τὰ τὸ ἐμψυχώρη, τὰ τὸ κυβερνᾶ καὶ τὰ τὸ ἐξουσιάζει.

Τί κάνει τούτη ἡ ψυχὴ;

Αὐτὴ περιλαμβάνει τὰς ιδέας τῶν πραγμάτων, τὰς συγκρίνει καὶ κρίνει, διαλέγεται, καὶ ἐξουσιάζει ἐλευθέρως εἰς ὅλον τὸ κορμί, καὶ τοῦτο φανερῶνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα ὃν ἀσώματον, καθὼς ἀκόμα εἶναι καὶ ἡ ιδιότητές της.

Ποίαις εἶναι ἡ κύριας ιδιότητες τῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀκόλουθαι, νοῦς, ὁρεῖς, ἐλευθερία, δύναμις αἰσθητική, δύναμις ἐμπνευστική, καὶ δύναμις κινήτικὴ τοῦ σώματος.

κτλ. κτλ.

3. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1176 χφ δὲν ἔχει ἰδιαίτερον τίτλο οὔτε ἀφιέρωση ὅπως τὰ δύο προηγούμενα. Στὴ σ. 3 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη Εἰδήσις:

Ἀναγινώσκοντας ἡ μᾶλλον εἶπεῖν σπονδάζοντας τὸ Θέαμα τῆς Φύσεως εἰς Τυρόνην διάλεκτον, μετάφρασις ἐκ τῆς Γαλλικῆς, καὶ φθάνοντας εἰς τὸν ἔννατον τόμον, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὸν Ἀνθρώπον θεωρημένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἐστοχάσθηκα νὰ κάμω τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον πρὸς ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν μου· ἐλπίζω ὅτι θέλει προξενίσει ὅχι μικρὰν τὴν ὠφέλειαν καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς ὅσους ἄλλους ἐπιμελῶς τὸ ἀναγνώσουν. Ἡθέλησα περιπλέον διὰ περικοπῶν ὠφέλειαν νὰ βάλω εἰς τὸ τέλος τὸν κατάλογον ὅλων ἐκείνων τῶν συγγραφῶν ὅπου ἀναφέρονται εἰς τὴν παρούσαν πραγματείαν. Ἐλπίζω νὰ λάβω τὴν συμπάθειαν ἀπὸ ὅσους τὸ ἀναγνώσουν, ἀνίσως καὶ μὲ τὴν μετάφρασιν δὲν ἀπάντησα τέλειον τὸν σκοπὸν τοῦ Γαλλικοῦ συγγράφους, ἐπειδὴ καὶ ἡ μεγάλη ἔφεσις καὶ κλίσις ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἔλαβα διὰ τὴν ὠφέλειαν ἐκείνων τῶν ὁποίων μοῦ ἐμπιστεύθη ἡ ἀνατροφὴ μὲ ἔκαμε νὰ ἐπιχειρησθῶ πράγματα ὅπου ὑπερβαίνουν ταῖς δυνάμεις μου.

Κερκόρα 1811 Ὀκτωβρίου 2

Ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι

Παναγῆς Φωκᾶς ὁ ἐκ Κεφαλληνίας

Τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως, μὲ τίτλο *Τί ἐστὶν Ὁ Ἀνθρωπος*, περιλαμ-

βάνεται στις σελίδες 7-148. Στις σσ. 149-160 υπάρχουν βιογραφικά σημειώματα για τους συγγραφείς και φιλοσόφους που αναφέρονται στο κείμενο:

Κατάλογος τῶν ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ ἀναφερομένων συγγραφεῶν:

Καρτέζιος ἢ Δεσκάρτης [χωρὶς βιογραφικὸ σημεῖωμα], Μαλεμπράνκ, Πυθαγόρας, Τορόικέλης, Πασχάλης, Γβέριχ, Βόϋλ, Δεσκάρτης ἦτε Καρτέζιος, Δεϊβνίτζ, Οὐάν-Ἐλμόντ, Βοεράβ, Βάϋλ, Λόκ, Νεύτων, Μοντάγνης, Σαρόρόν, Γαλιλαῖος, Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Ἴπποκράτης, Εὐκλείδης, Κεπλερ, Πλάτων, Σωκράτης.

Οἱ σελίδες 161-162 εἶναι κενές, καὶ στις σσ. 163-164 ὑπάρχει *Πίναξ τῆς παρούσης Πραγματείας* ὡς ἑξῆς:

Κεφάλαιον Πρῶτον. Ἡ διόρισις τοῦ Ἀνθρώπου, ἥτοι τὸ τέλος αὐτοῦ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, 7.

Κεφ. Β'. Ἡ Κυριότης καὶ Διοικήσεις τοῦ Ἀνθρώπου, 13.

Κεφ. Γ'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὰς ἀναλογίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, 27.

Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ Διοικήσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἐξαίρεσιν τῶν αἰσθήσεων του, 81.

Κεφ. Ε'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἐκ τῶν τρυφῶν του, 92.

Κεφ. Ϛ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ ἐξουσίας τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπηρεσίας τῶν ζωτικῶν πνευμάτων, 101.

Κεφ. Ζ'. Περὶ τῆς Κυριότητος καὶ Διοικήσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ νοός του, 106.

Κεφ. Η'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν ἔννοιάν του, 111.

Κεφ. Θ'. Περὶ τῆς Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν σκέψιν τῆς φαντασίας του, 124.

Κεφ. Ι'. Περὶ τῆς Διοικήσεως καὶ Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς ἐνθυμήσεως, 132.

Κεφ. ΙΑ'. Περὶ τῆς Διοικήσεως καὶ Κυριότητος τοῦ Ἀνθρώπου ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς θελήσεώς του, ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν του ἐκλογὴν, καὶ ἀπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἰδίας του συνειδήσεως, 141.

Κατάλογος

τῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ Βίβλῳ ἀναφερομένων συγγραφῶν, 149.

Τέλος

Τὸ κείμενο ποὺ μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἡ Μαρίνος Φωκᾶς προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γάλλου ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1688-1761), *Le Spectacle de la Nature*, Paris 1732, ποὺ ἀποτελεῖ ἐκλαίκευση τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας (Bibliothèque Nationale de France) ὑπάρχει νεότερη ἐκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὁ πέμπτος τόμος τοῦ ὁποίου ἔχει τὸν ἐξῆς τίτλο: *Le Spectacle de la Nature, ou Entretiens sur les particularités de l'Histoire Naturelle, qui ont paru le plus propres à rendre les jeunes-gens curieux, et à leur former l'esprit. Tome cinquième, contenant ce qui regarde l'Homme considéré en lui-même. Nouvelle édition. A Paris, chez les Frères Estienne, rue S. Jacques à la Vertu, MDCCLXX, avec Approbation et Privilège du Roi*. Τὸ μέρος τοῦ ἔργου ποὺ μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἡ Μαρίνος Φωκᾶς ὑπάρχει στὸν πέμπτο αὐτὸν τόμο, στὶς σελίδες 9 κ.έ., ὑπὸ τὸν τίτλο: «Le Spectacle de la Nature. Dernière Partie, contenant ce qui regarde l'Homme. Livre premier. L'Homme considéré en lui-même».⁸

Ὁ ἱερέας ὅμως Παναγῆς Φωκᾶς μεταφράζει ὄχι ἀπὸ τὸ γαλλικὸ κείμενο, ἀλλὰ ἀπὸ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Δεύτερη ἐκδοση τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς μετάφρασης (in lingua toscana), ἀξιομνηστὴ καὶ βελτιωμένη σὲ 12 τόμους, Venezia 1745-1751, ὑπάρχει στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας (Biblioteca di lettere e filosofia dell'Università degli studi di Firenze, Firenze, FI), μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ IT /ICCU/UFIE/003460. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς ἐκδόσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: *Lo Spettacolo della Natura esposto in varj dialoghi non meno eruditi che ameni, concernenti la Storia Naturale. Opera tradotta dall'idioma francese in lingua toscana. Tomo I [— duodecimo]. Edizione seconda, accresciuta e migliorata, in Venezia, presso Giambatista Pasquali, 1745-1751*. Ἀπὸ τὸν ἑνατο ὅμως τόμο κ.έ. ὁ τίτλος ἀλλάζει: *Lo Spettacolo della Natura ovvero*

8. Ἡ κυρία Κατερίνα Γαϊτάνου-Γαρδίκια, Docteur en Droit τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, μοῦ ἔφερε ἀπὸ τὸ Παρίσι φωτοαντίγραφα τοῦ μέρους αὐτοῦ ἀπὸ τὸν πέμπτο τόμο τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1770 ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας (Bibliothèque Nationale de France, Service de reproduction). Τῆς ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες.

*Trattenimenti sopra le particolarità della Storia Naturale scelti e indirizzati a mettere curiosità nei giovani, e ad erudirne l'ingegno. Tomo nono [—duodecimo], che contiene in parte ciò che riguarda l'Uomo considerato in se stesso. Opera tradotta dall'idioma francese in lingua toscana κτλ.*⁹

Ἀπὸ τὸν ἕνατο λοιπὸν τόμο μεταφράζει ὁ ἱερέας Παναγῆς ἡ Μαρίνος Φωκᾶς τὸ κεφάλαιο «L'Uomo considerato in se stesso» (ἢ «L'Homme considéré en lui-même», καθὼς εἶδαμε στὸ γαλλικὸ κείμενο). Στὴν «Εἰδησιν...» τῆς σ. 3 μεταφράζει τὴ φράση αὐτὴν ὡς ἐξῆς (σὲ ἀδόκιμα ἑλληνικά): [ὁ Γάλλος συγγραφέας] «περιγράφει τὸν ἄνθρωπον θεωρημένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του», ἀλλὰ ὡς τίτλο τῆς μετάφρασής του βάζει τὴ φράση τοῦ Ψαλμοῦ η', 6: *Τί ἐστιν ἄνθρωπος*, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ βιβλικὴ εἶναι καὶ κυριολεκτικὴ.

Εἰδικότερα γιὰ τὴ μετάφραση αὐτὴ τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ σημειώνω ἀδρομερῶς τὰ ἐξῆς:

α) Εἶναι ἡ πρώτη —καὶ ἴσως ἡ μόνη— φορὰ ποὺ μεταφράζεται κείμενο τοῦ ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1732) στὰ ἑλληνικά (τὸ 1811)· καὶ μεταφράζεται ἕνα μικρὸ μέρος τοῦ ἔργου του, ἀπὸ ἰταλικὴ μάλιστα μετάφραση καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο. Στὴν «Εἰδησιν» ποὺ συνοδεύει τὴ μετάφραση ἀναφέρεται, μᾶλλον ἀσαφῶς, ὁ τίτλος τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται αὐτὴ («ἀναγινώσκωντας ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σπουδάζωντας τὸ *Θέημα τῆς φύσεως*»), ὄχι ὅμως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ὁ συσχετισμὸς μὲ τὸν ἀββᾶ Noël Antoine Pluche (1688-1761) καὶ μὲ τὸ ἔργο του *Le Spectacle de la Nature* (ἢ *Lo Spettacolo della Natura* κατὰ τὴν ἰταλικὴ του μετάφραση) γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ.

β) Τὸ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ, ὅπου ὑπάρχει ἡ μετάφραση αὐτὴ τοῦ ἱερέα Παναγῆ Φωκᾶ, τὸ ἀναφέρει δύο φορές στὶς μελέτες του ὁ κ. Γιάννης Καρᾶς, Διευθυντῆς Ἑρευνῶν στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν: α) στὸ βιβλίον του *Οἱ Θετικὲς-Φυσικὲς Ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ 18ο αἰῶνα*, Gutenberg, Ἀθήνα [1977], σ. 136, καὶ β) στὸ νεότερο βιβλίον του (εὐρύτερη ἀνάπτυξη τοῦ προηγούμενου σὲ

9. Ὁ Ἰταλὸς συνάδελφος καὶ φίλος Cristiano Luciani, λαμπρὸς νεοελληνιστὴς στὴ Ρώμη, ἔκαμε τὸν κόπο νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Noël Antoine Pluche καὶ μοῦ ἔστειλε τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1745-1751 ἀπὸ τὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκην τῆς Φλωρεντίας. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν προθυμία καὶ τὸν κόπο του.

τρεῖς πυκνούς τόμους) *Οἱ Ἐπιστῆμες στήν Τουρκοκρατία, Χειρόγραφα καί ἔντυπα, τόμος Β΄, Οἱ Ἐπιστῆμες τῆς Φύσης*, ἔκδοση τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ ΕΙΕ, 46, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας [Ἀθήνα 1993], σσ. 305-307. Στήν πρώτη περίπτωση περιορίζεται σέ ἀπλή ἀναγραφή τοῦ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ, καί στή δεύτερη ἀναδημοσιεύει τόν Πίνακα Περιεχομένων τῆς μετάφρασης. Ἀλλά καί τίς δύο φορές δέ συσχετίζεται ἡ μετάφραση μέ τὸ συγγραφέα Noël Antoine Pluche καί τὸ ἔργο του. Αὐτό, καθὼς εἴπαμε, γίνεται γιὰ πρώτη φορά ἐδῶ.

γ) Τὸ ὄνομα τοῦ Noël Antoine Pluche εἶχε ἀναφερθεῖ στὰ ἑλληνικά —ἐλαφρὰ παραλλαγμένο— τὸ 1796, σέ ἓνα βιβλίο πού εἶχε ἐκδοθεῖ στὴ Βενετία ὑπὸ τὸν ἀκλόουθο τίτλο: *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο, ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιέχει Ἐπιστολὴν τινα διαλαμβάνουσαν τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ, τὸ δὲ δεύτερον, Στοχασμούς τινὰς περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πτώσεως τοῦ δήμου τῆς Ῥώμης. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέν καὶ μετὰ πλείστης ἀπιμελείας [sic] διορθωθέν. ἀψγς΄. Ἑνετίῃσι 1796. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ ποτὲ Δημητρίου Θεοδοσίου· νῦν δὲ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Con licenza de' Superiori.*¹⁰ Στὶς σσ. γ'-δ' ὑπάρχει ἀφιέρωση, πού ἀρχίζει μέ τὴν προσφώνηση «Ἐντιμώτατε, καὶ χρησιμώτατε ἐν πραγματευσταῖς Κύριε Κύριε Στέριε Κυριακή» καὶ τελειώνει μέ τὰ ἐξῆς: «Τῆς ὑμετέρας ἐντιμότητος Εὐπειθέστατοι, καὶ ὑποκλινέστατοι δοῦλοι Μ. Σ. καὶ Σ. Κ.».¹¹

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (σσ. 1-75) ἐπιγράφεται (σ. 1) «Ἐπιστολὴ περιέχουσα τινὰς διακρίσεις [ἐννοεῖ παρατηρήσεις] εἰς τὸ

10. Τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Noël Antoine Pluche στὸ ἐν λόγῳ βιβλίο μου τὴν ἔδωκε ὁ κ. Δημήτρης Ἀποστολόπουλος, Διευθυντὴς Ἑρευνῶν στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ ΕΙΕ. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν ἀγαπητό μου φίλο γιὰ τὴν τόσο ἀνθρόμητη προσφορά του.

11. Περιγραφὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, MGL 118) βλ. Γεωργίου Γ. Λαδῆ καὶ Ἀθανασίου Δ. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀριθ. 5, σσ. 12-14. Μὲ τὸ ἴδιο βιβλίο ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς στὴ μελέτη του «La fortune de Voltaire en Grèce», *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrivée en Grèce* (στὴ σειρά Collection de l'Institut Français d'Athènes, 92), tome premier, Athènes 1956, σ. 213. Ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μετάφραση ἔχει γίνεи ὄχι ἀπὸ γαλλικὸ ἀλλ' ἀπὸ γερμανικὸ κείμενο, καὶ ὅτι οἱ ἄγνωστοι μεταφραστές Μ. Σ. καὶ Σ. Κ. εἶναι νέοι, στίς πρῶτες τοὺς δοκιμές, καὶ ὅπως ὁποτε ἄπειροι. Ἀλλὰ ὁ Δημήτρης Ἀποστολόπουλος σέ μιὰ τελευταία ἀνακοίνωσή του ἀποκάλυψε ὅτι τὸ πρωτότυπο εἶναι ρωσικὸ καὶ συγγραφέας τῆς «Ἐπιστολῆς» πού δημοσιεύεται στὸ *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο* κτλ. εἶναι ὁ Vasilij Alekseevic Levšin· βλ. σχετικὸ παρασχόλημά του στὸν παρόντα τόμο σ. 325.

Ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ Περί τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως Λισβώ-
νης καὶ ὑπογράφεται (σ. 75) ἀπὸ τὸν Β. Α. Εἶναι μετάφραση μιᾶς ἐπι-
στολῆς, ὁ ἄγνωστος συντάκτης τῆς ὁποίας ἀπαντᾷ ἐπικριτικὰ στὸ ἔργο
τοῦ Βολταίρου *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756).¹² Τῇ μετά-
φραση ὑπογράφουν (σ. 8') οἱ Μ. Σ. καὶ Σ. Κ., πρόσωπα τὰ ὁποῖα μᾶς εἴ-
ναι ἐπίσης ἄγνωστα. Στὴ σ. 44 τοῦ βιβλίου συναντοῦμε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ
Pluche, ἐλαφρὰ παραλλαγμένο. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα (ὅπου
ὁ λόγος γιὰ τὴ Θεία Πρόνοια):

«Ἄνθρωποι οὕτω μεγάλου νοός, οἷος ὁ Βολτέρ καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτῷ,
ἐδύνοντο μὲ τὰ χαρίσματα αὐτῶν νὰ στηρίζωσι τὴν κατάληψιν ἡμῶν ἐν
τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅχι νὰ τὴν διαστρέφωσι καὶ σκοτίζωσιν. Ὁ αἰὼν
ἡμῶν ἱκανῶς μαρτυροῖ τὴν βλάβην, ἥτις ἐπροξενήθη ἀπὸ τὰ συγγράμματα
αὐτῶν. Εὐχαριστία εἰς τὸν οὐρανόν! Ἐγὼ ἐλυτρώθην ἐκ ταύτης τῆς κα-
κοδοξίας. Αἱ αἰσθήσεις μου ἐνισχύθησαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμ-
μάτων τοῦ Κ. Ἐϊλερ, Ῥουσσώ, καὶ δὲ Πλιούος. Ἐγὼ ἀναγινώσκω τὰ
ποιήματα, ὅπου εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος ὁ Βολτέρ συνέγραψε μὲ συμπάθειαν, καὶ
ἤθελα τὰ βδελυχθῇ, ἐὰν δὲν ἐσυλλογίζομουν, ὅτι καὶ ὁ Βολτέρ ἄνθρωπος
ἦν, ὑποκείμενος μεγάλων σφαλμάτων.

» Ἀεῖποτε ἐστάθησαν ἄνθρωποι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἀχάριστοι. Ἄλλ'
ὁ Θεὸς αἰεὶ διαμένει, καὶ ἔσεται πρὸς αὐτοὺς ἀγαθός, συμπαθής, καὶ οἰ-
κτίρμων. Καὶ γὰρ τὸ πλημμελεῖν ἀνθρώπινον, συγχωρεῖν δὲ καὶ οἰκτεί-
ρειν ἴδιον ἐστὶ τῷ ἀϊδίῳ Θεῷ.

» Ἐνδυναμοῦσθε, Κύριέ μου! ἐν τῷ οὕτῳ φρονεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ. Βδε-
λύχθητε τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες τὸν // [σ. 45] παρασταίνουν ἀνελεή-
μονα. Ἐν αὐτῷ οὐκ εἰσὶν αἱ ἰδιότητες, ὅπου οἱ διεστραμμένοι νόες ἐν ταῖς
καρδίαις αὐτῶν ἐφρευρίσκουσιν».

12. Τὸ 1755 ἓνας φοβερὸς σεισμὸς κατέστρεψε τὴ Λισαβόνα, μὲ χιλιάδες νε-
κρούς. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ συγκλονιστικοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ὁ Voltaire στὸ *Poème
sur le désastre de Lisbonne, ou Examen de cet axiome: «Tout est bien»* (1756),
ἐκφράζει τὴν ἀντίθεσή του στὶς ἀπόψεις τῶν «optimistes» Leibniz, Pope καὶ Wolff
γιὰ τὴ Θεία Πρόνοια (τὸ ἀξίωμα *Tout est bien*). Τὸ ἴδιο εἶχε κάμει τὸ 1747 στὸν
Zadig, καὶ κυρίως ἀργότερα στὸν *Candide* (1759), ὅπου εἰρωνεύεται τὸν περίφημο
συλλογισμὸ τοῦ Leibniz γιὰ τὴ θεϊκὴ τελειότητα τοῦ Κόσμου:

Ἐὰν ὁ Κόσμος δὲν ἦταν τέλειος, ὁ Θεὸς δὲ θὰ ἤξερε ἢ δὲ θὰ μπορούσε
ἢ δὲ θὰ ἤθελε νὰ τὸν δημιουργήσῃ τέλειον.

Ἄλλὰ ὁ Θεὸς καὶ ἤξερε ὡς πάνσοφος καὶ μπορούσε ὡς παντοδύναμος
καὶ ἤθελε ὡς πανάγαθος νὰ τὸν δημιουργήσῃ τέλειον.

Ἄρα ὁ Κόσμος εἶναι τέλειος (ὁ τελειότερος τῶν δυνατῶν Κόσμων).

Ι'. Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς

Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς γράφει τὸ ἐπώνυμό του κατὰ ποικίλους τρόπους:

α) Στὸ χφ 2944 ὑπογράφει μὲ τρεῖς τρόπους: στή σ. 1 (σελίδα τίτλου), *Ἐπιτομή Γραμματικῆς* κτλ., ὑπογράφει: «παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγῆ Φωκᾶ Κεφαλληνίου»· στή σ. 4 (ἀφιέρωση στὸ Γάλλο στρατηγὸ Φραγκίσκο Σαβέριο Donzelot, Διοικητὴ τῶν Νησιῶν τοῦ Ἰονίου) ὡς «ἐν ἱερεῦσι ταπεινὸς δούλος Παναγῆς Φωκᾶς»· καὶ στή σ. 6 («Εἰδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας») ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φουκ[ᾶς] Κεφαλ[ηναῖος]».

β) Στὸ χφ 2945 ὑπογράφει μὲ τέσσερις τρόπους: στή σ. 1 (σελίδα τίτλου), *Ἐπιτομή Λογικῆς* κτλ., ὑπογράφει: «παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱερεῦσι Παναγιώτου Φωκᾶ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας»· στήν προσφώνησή του πρὸς τὸ στρατηγὸ Donzelot, γραμμένη ἰταλικά, ὡς «il sacerdote Marino Focca»· στή σ. 4 (ἀφιέρωση στὸ στρατηγὸ Donzelot) ὡς «ταπεινὸς καὶ ὑπόχρεος δούλος Παναγῆς ἱερεὺς ὁ Φουκάς»· καὶ στή σ. 6 («Εἰδησις πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας») ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φουκᾶς Κεφαλ[ηναῖος]».

γ) Στὸ χφ 1176, σ. 3 («Εἰδησις»), ὑπογράφει ὡς «ὁ ταπεινὸς ἐν ἱερεῦσι Παναγῆς Φωκᾶς ὁ ἐκ Κεφαλληνίας».

Ἀλλά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γραφικὸ χαρακτήρα τῶν τριῶν χειρογράφων, πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Γι' αὐτὸ καὶ στή «Συνοπτικὴ καταγραφή τῶν βιβλιογράφων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα» τοῦ Λίνου Πολίτη καὶ τῆς Μαρίας Πολίτη ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως πρέπει νὰ ταυτισθοῦν τὰ σχετικὰ λήμματα τῶν σελίδων 593 («Παναγῆς Φωκᾶς ἐκ Κεφαλληνίας») γιὰ τὸ χφ EBE 1176) καὶ 595 («Παναγιώτης Φωκᾶς ἱερεὺς Κεφαλληνῶος») γιὰ τὰ χφ EBE 2944 καὶ EBE 2945). Γιὰ τὸ παραπεμπτικὸ λήμμα τῆς σ. 545: «Μαρῖνος Φωκᾶς βλ. Παναγιώτης Φωκᾶς» (καθὼς καὶ γιὰ τὸν τίτλο αὐτῆς ἐδῶ τῆς μελέτης μου), παρατηρῶ ὅτι τὸ ὄνομα *Μαρίνος* συνηθίζεται στήν Κεφαλονιά ἀντὶ τοῦ *Παναγῆς*: *Μαρία* εἶναι ἡ *Παναγία*, καὶ *Μαρίνος* (ἢ *Μαρής* καὶ *Μαράκης*) εἶναι ὁ *Παναγῆς*. Ἀλλὰ ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς Φωκᾶς χρησιμοποιεῖ τὸ Marino μόνον μιὰ φορά, στὸ χφ 2945, *Ἐπιτομή Λογικῆς*.

Τὸ ἐπώνυμο *Φωκᾶς*, Βυζαντινῆς προελεύσεως, ὑπάρχει στήν Κεφαλληνία, τὴν Κρήτη καὶ ἄλλοῦ. Στὴν Κεφαλληνία ἐντοπιζεται στήν περιοχὴ *Λιβαθῶ* (ἤ), ὅπου καὶ ὁ οἰκισμὸς *Φωκάτα* (τά), πολὺ κοντὰ στὸ χωριὸ *Λαγκίθρα* (ἤ)· ὑπάρχει ὅμως καὶ στήν περιοχὴ τῆς *Σάμης*, καὶ στὸ *Πυρ-*

Apd. 122

3

Apd. 1176 γ. 82.

ΕΙΔΗΣΙΣ

Ἀναγινώσκοντες ἡ μαῖον ἡγήν, ὡσεὶ βινύς τοῦ Θέου τῆς
φύσεως ἐς τὴν ἑνότητα διακρινόμενοι μετὰ φρονήσεως ἐν τῇ
φθάνοντες ἐν τῷ ἰσχυρῶν ὅμοιον ὅσοις περιγράφει τὸν ἀνθρώπου
θεωρημάτων ἐν τῷ ἐκείνῳ, ἐκκαθάριον τὰ μαῖον τὴν μετὰ φρονήσεως ἐν
τῇ ἡμετέραν ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς διακρινόμενοι πρὸς ὠφέλειαν τῶν μα-
θητῶν ἐκ τῆς οὐκ ἐκκαθαρίσεως οὐκ ἐκκαθαρίσεως τὴν ὠφέλειαν ἐν τῇ
αὐτῇ ἐν τῇ ὅσοις ἀπὸ ἐκκαθαρίσεως ὅσοις ἀναγινώσκοντες ἀντιλαμβάνονται
περιεσπασμένην ὠφέλειαν τὰ ἄλλα ἐν τῇ ἑνότητι τῶν μαθητῶν ὅσοις
τὸν ἑνὸς Συγγραφέως ὅσοις ἀναγινώσκοντες ἐν τῇ παρῶν πραγματείᾳ
ἐκ τῆς τὰ ἑνὸς τὴν συμπληρωμένην ἀπὸ ὅσοις ὅσοις ἀναγινώσκοντες ἀντι-
λαμβάνονται τὴν μετὰ φρονήσεως ἐν ἀντιλήψει τῶν ἐκκαθαρίσεως τῆς
Συγγραφῆς, ἐκ τῆς ἐν τῇ μετὰ φρονήσεως ἐν τῇ ὅσοις ὅσοις ἐκ τῆς ἐκκαθαρίσεως
τὰ διὰ τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῶν ὅσοις ἐκ τῆς μετὰ φρονήσεως ἡ ἀναγινώσκοντες
μὲν ἵνα τὰ ἐκκαθαρίσεως πραγματὰ ὅσοις ἀναγινώσκοντες τὰ ἀναγινώσκοντες
Κινητὰ 1811 Βιβλίου 2.

ὁ Γαπινός ἐν τῇ ἐν

Παναγιῆς φωνῆς ἐν τῇ Κρητικῇ.

Ἡ «Εἰδήσεις» τοῦ χφ Τί ἐστὶν Ἀνθρῶπος
(EBE 1176, σ. 3)

γὶ καὶ στὸν Ἑλιὸ καὶ στὴν Ἑρισσο. Οἱ Φωκάδες τῆς Κεφαλληνίας ἦταν γραμμένοι στὸ λεγόμενο Libro d'Oro (Χρυσὴ Βίβλος) τοῦ νησιοῦ καὶ ἀνῆκαν σὲ πολλοὺς κλάδους: Φωκᾶς-Κοσμετάτος, Φωκᾶς-Γεωργακάτος, Φωκᾶς-Ἀνδρεάτος, Φωκᾶς-Τζαννετάτος, . . . Παυλάτος, Ἀλεξανδράτος, Ἀλισανδράτος, Λιναρδάτος, Θεοφιλάτος κ.ἄ. Ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς Φωκᾶς ἀνήκει στὸν κλάδο τῶν Γεωργακάτων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦ μόνο τὸ Φωκᾶς ἢ Φουκᾶς. (Οἱ σημερινοὶ Φωκάδες χρησιμοποιοῦν ἄλλοι μόνο τὸ Φωκάς, π.χ. Νίκος Φωκάς, ὁ ποιητής, καὶ ἄλλοι μόνο τὸ δεῦτερο, π.χ. Μαρίνος Κοσμετάτος, ἢ —ἐπισημότερα— καὶ τὰ δύο, π.χ. Μαρίνος Φωκάς-Κοσμετάτος, ὁ πρῶην δήμαρχος Ἀργοστολίου. Σημειώσω ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Φωκᾶ, στὸ συγγενικὸ περιβάλλον —ἢ καὶ λαϊκότερα—, μπορεῖ νὰ λέγεται καὶ Φούκαινα, π.χ. ἡ Μαριάνα ἢ Φούκαινα).

Γιὰ τὸν ἱερέα καὶ διδάσκαλο Παναγῆ/Μαρίνο Φωκᾶ πολὺ ὀλίγα πράγματα γνωρίζουμε. Συγγραφεῖς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχαν κάμει λόγο γι' αὐτόν, ὅπως ὁ Ἀνθίμος Μαζαράκης (1800/1801-1868) γιὰ τὴν Κεφαλληνία, ὁ Λαυρέντιος Βροκίνης (1850-1911) γιὰ τὴν Κέρκυρα, ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος-Βρετὸς (1800-1876) γιὰ τὴν Ἑπτάνησο, ἢ ὁ Κ. Ν. Σάθας (1842-1914) καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος (1826-1872) δὲν τὸν ἀναφέρουν. Ὁ Ἡλίας Α. Τσιτσέλης τὸ 1904 τὸν ἀναφέρει ὡς ἐξῆς (στὸ λῆμμα Φωκάς): «ε' Παναγῆς. Ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν Κερκύρᾳ ἀρχομένου τοῦ ιη' αἰῶνος [προφανῶς τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ ιθ']. Ἀφῆκεν ἀνέκδοτον μετὰφρασιν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς περὶ φύσεως» καὶ παραπέμπει στὸ χφ 1176 τῆς ΕΒΕ ποὺ εἶδαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος.¹³ Ὁ Εὐγένιος Ρίζος Ραγκαβῆς τὸ 1926 ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Τσιτσέλη (ἀλλὰ τὸν ἀναφέρει ὡς διάκονο) καὶ γράφει ὅτι γεννήθηκε γύρω στὸ 1730 ἀπὸ τὸν κλάδο τῶν Φωκᾶ-Γεωργακάτων: «229 PANAGHI ne' vers 1730, diacre et professeur à Corfou. La Bibliothèque Nationale d'Athènes possède le manuscrit d'une traduction du français due à Panaghi Foca, d'un ouvrage sur "La Nature". (Cicelli 788)».¹⁴

Ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς, στὴν «Εἰδησιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» ποὺ ἀποτε-

13. Βλ. Ἡλίας Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνικά Σύμμικτα*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 788. — Ἐνα μικρὸ λῆμμα γιὰ τὸν ἱερέα καὶ διδάσκαλο Παναγῆ/Μαρίνο Φωκᾶ στὴ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* τοῦ Πυρσοῦ, τόμ. 24, σ. 309, ἐπαναλαμβάνει τὰ τοῦ Τσιτσέλη, καὶ μάλιστα μὲ τὸ λάθος τοῦ ιη' αἰῶνα ἀντὶ ιθ'.

14. Βλ. Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'Or de la Noblesse Ionienne, volume II, Céphalonie*, Maison d'Éditions «Eleftheroudakis», Athènes 1926, σ. 255, ἀρ. 299.

λεῖ τὸν Πρόλογο τῆς *Γραμματικῆς* του, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τῇ σύνθεσιν τοῦ ἔργου του αὐτοῦ τὴν ἄρχισε τὸ 1801 «εὐρισκόμενος ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα του», δηλ. στὴν Κεφαλληνία, καὶ ὅτι κατόπιν [μᾶλλον κατὰ τὸ 1802] πῆγε στὴν Κέρκυρα «διὰ τὰς ἐκεῖ [δηλ. στὴν Κεφαλληνία] τότε γνωστὰς πρὸς πάντας ἐμφυλίου ἐπαναστάσεις». Μὲ τὴν τελευταία αὐτῇ φράση ἐννοεῖ τὶς κοινωνικὰς ταραχὰς ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια 1800-1802, ἐπὶ «Ἐπτανήσου Πολιτείας» (1800-1807), στὴν Κεφαλληνία: ἀνταγωνισμὸς καὶ διεκδίκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς ἰσχυρὲς οἰκογένειες Μεταξᾶ καὶ Ἀννίνων, ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὶς πόλεις Ληξοῦρι καὶ Ἀργοστολίου μὲ αὐτονομιστικὴ ἐξέγερση στὸ Ληξοῦρι, κοινωνικὴ ἐξέγερση στὴ Σιάλα κ.ἄ. (Ἐνεργὸ πολιτικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως ἔπαιξε τότε ὁ νεαρὸς γιαντρός Ἰωάννης Καποδίστριας, γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ προσίμιο τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας ἀργότερα στὴν Εὐρώπη, τὴ Ρωσία καὶ τὴν Ἑλλάδα).¹⁵

Γιὰ τὴν παιδεία τοῦ συγγραφέα τῶν τριῶν διδακτικῶν βιβλίων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν δὲν ξέρομε τίποτε τὸ ἰδιαίτερο. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα

15. Βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ μὲ χρονολογικὴ σειρὰ: Conte Ermanno Lunzi, *Della Repubblica Settinsulare libri due*, Bologna, Tipi Fava e Garagnani, 1863, «Capitolo IV», σσ. 29-34 (=Ἐρμάννου Λούντζη, *Ἐπτάνησος Πολιτεία*, μετάφραση τῆς Ἀβιγαήλ Λούντζη-Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1968, «Κεφάλαιο Τέταρτον», σσ. 40-43). Π. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἐπτανήσου*, τόμ. 3, Κερκύρα 1863/1864, σσ. 778-784. *Ἱστορία τῆς Νήσου Κεφαλληνίας. Δοκίμιον συγγραφέν ἰταλιστὶ ὑπὸ Ἰωάννου Π. Λοβέρδου Κωστή, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Παύλου Κωνσταντίνου Γρατσίατον καὶ διὰ πολλῶν σημειώσεων πλουτισθέν*. Ἐκδίδεται ἐπιμελεῖα Γερσίου Α. Λοβέρδου Κωστή, ἐν Κεφαλληνίᾳ, Τύποις «Προόδου» 1888, σσ. 202-251. Μάρκου Θεοτόκη, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ αἱ στάσεις αὐτοῦ ἐν ἔτεσι 1800, 1801, 1802*. *Ἱστορικαὶ σημειώσεις ἐξαχθεῖσαι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας*, ὑπὸ —, ἐν Κερκύρᾳ, Τυπογραφεῖον Ι. Ναχαμούλη, 1889. Γερσίου Ε. Μαυρογιάννη, *Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων* κτλ., ὅ.π. 1889, τόμ. Α', σσ. 321-334, 379-403, καὶ τόμ. Β', σσ. 24-29. Σπύρου Δ. Λουκάτου, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ἡ Ἐπτάνησος Πολιτεία*, Ἀθῆναι 1959, σσ. 23-42. Ἐλένης Ε. Κούκου, *Ἱστορία τῶν Ἐπτανήσων ἀπὸ τὸ 1797 μέχρι τὴν Ἀγγλοκρατίαν*, Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1983, σσ. 85-103 (καὶ νέα ἔκδοσις 1999). Γεωργίου Ν. Μοσχόπουλου, *Ἱστορία τῆς Κεφαλονιάς, τόμος δευτέρος (1797-1940)*, Ἐκδόσεις Κέφαλος, Ἀθῆναι 1988, σσ. 35-57. Γιὰ τὴ γενικότερη ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων βλ. Νικολάου Γ. Μοσχουᾶ, «Τὰ Ἰόνια Νησιά κατὰ τὴν περίοδον 1797-1821», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ', Ἀθῆναι 1975, σσ. 382-402 (περὶ Donzelot, σσ. 400, 401). Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἐπτάνησο Πολιτεία (1800-1807) βλ. *Ἱστορικά*, ἀριθ. 33, μὲ τίτλο *Ἡ Ἐπτάνησος Πολιτεία*, ἐνθετο στὴν ἐφημ. Ἀθηνῶν *Ἐλευθεροτυπία*, 1 Ἰουλίου 2000, ὅπου καὶ ἀρκετὴ βιβλιογραφία (σ. 49).

του συνάγεται ὅτι ἦταν ἱερέας καὶ διδάσκαλος καὶ ὅτι διάβαζε καὶ ἔγραφε ἰταλικά. Εἶναι ἀφοσιωμένος στοὺς μαθητές του καὶ τοὺς διδάσκει τὴν ἐλληνικὴ Γραμματικὴν, γιὰ νὰ μάθουν «τὸ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν», καὶ Λογικὴν (ἢ μᾶλλον Φιλοσοφίαν), γιὰ νὰ μάθουν «τὸ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι». Κύριο βοήθημά του γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἔχει, ἀκόμη τότε, τὴν παλαιὰ *Γραμματικὴ* τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρους, ἀπὸ τὴν ὁποία συνθέτει μιὰ *Ἐπιτομὴ* «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον», ἐνῶ γιὰ τὴ Λογικὴν (καὶ γενικότερα τὴ Φιλοσοφίαν) σταχυολογεῖ «τὸ νόημα», ὅπως γράφει, ἀπὸ διαφόρους ἐμπείρους καὶ Ἰταλοὺς συγγραφεῖς.

Σὲ μιὰ πρώτη ἐκτίμηση τῶν κειμένων του, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ τρία διδακτικὰ βιβλία του τὰ γράφει «εἰς τὸ ἀπλὸν ῥωμαϊκὸν ἰδίωμα», δηλ. στὰ ἀπλούστερα ἐλληνικά τῆς ἐποχῆς του —στὴ λογιότερη βέβαια μορφή τους—, καὶ ὅχι «εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα» (δηλ. στὴν ἀρχαῖζουσα), τοῦ ὁποίου, ὅπως γράφει, οἱ νέοι «ἐξ αἰτίας τῆς τρυφερᾶς τῶν ἡλικίας δὲν εἶναι δεκτικοί». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχει φωτεινὴ παιδαγωγικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας καὶ δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὸ ἀρχαϊστικὸ ἰδανικὸ τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι ὅμως πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲ χρησιμοποιεῖ βενετικὰ ἢ ἰταλικὰ λέξεις καὶ ἐκφράσεις, ὅπως συμβαίνει —τότε καὶ ἀργότερα— μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς ἢ μὲ ἄλλους συγγραφεῖς ἀπὸ τὰ πρόωγα βενετοκρατούμενα Ἑπτάνησα, καὶ προπάντων μὲ τὰ δικαιοπρακτικὰ κείμενα τῶν νοταρίων.

Ὁ τρόπος τῆς συγγραφῆς του εἶναι λιτός, σαφὴς καὶ ἐπαγωγικός, γεγονός στὸ ὁποῖο τὸν διευκολύνει καὶ τὸ σύστημα τῶν ἐρωταποκρίσεων ποὺ χρησιμοποιεῖ (στὴ Γραμματικὴ καὶ τὴ Λογικὴ): δὲν εἶναι ὅμως λίγες οἱ φορὲς ποὺ ἡ ἐκφρασὴ του γίνεται ἀδέξια ἢ ἀδόκιμη. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι ἄνιση: συνήθως κανονικὴ, συχνὰ ὅμως ἀπροσδόκητα ταραγμένη, ὅπως: ἡ γενναῖα, ἡ γνώρισις, νὰ δίξη, ἐννοίαν, θέλει προξενίσει, νὰ ἀρχήσωμεν, νὰ διορίζη, τὴν γλυκύαν, Ἰταλοὺς συγγραφεῖς, εὐτυχεσμένην κ.ἄ. Σὲ μερικά σημεῖα, καὶ ἰδίως στὸν τονισμό, εἶναι καὶ ἀνομοιόμορφη: ἡ ὁποία - τῆς ὁποίας - τοῦ ὁποίου - τῶν ὁποίων, Κωνσταντῖνου, εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν, δικαίως, τῶν ὁκτῶ τοῦ λόγου μερῶν, ἤμπορεῖ - ἤμπορεῖ, ἀνοφελής - ὀφείλεια κ.ἄ. Πολλὰς φορὲς παραλείπει τὴν ὑπογεγραμμένη, ἐνῶ συνήθως τὴ γράφει, καὶ ἄλλοτε τὴ γράφει χωρὶς λόγοι: νὰ ὁμολογηθῶ, κἄμμια. Ἐπίσης συνδέει τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία μὲ τὴν προηγούμενη λέξη: εἰς τὸν ἐαυτόντης, τοὺς ὁμογενεῖςμου, τοὺς ἀγαπητούςμου μαθητάς, φωτίζοντάςτους, καὶ χρησιμοποιεῖ πολὺ τὰ ἀρχικά κεφαλαῖα.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον παιδαγωγικοὶ οἱ λόγοι ποὺ τὸν ὠθοῦν νὰ γράψει στὰ ἀπλούστερα ἐλληνικά καὶ ὅχι στὴν ἀρχαῖζουσα: εἶναι καὶ ἡ γενικό-

τερη αντίληψή του για τη σημασία της «ζωντανής» γλώσσας. Αυτό το γράφει δύο φορές, στην «Εἰδησιν πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας» πού προτάσσεται στην *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς καὶ τὴν Ἐπιτομὴ Λογικῆς* του. Στην *Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς* γράφει ὅτι ἀποφάσισε νὰ κάμει μιὰ ἐπιτομὴ τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρεως (πού εἶναι γραμμένη σὲ ἀρχαιοπρεπὲς ἰδίωμα) στὰ ἀπλὰ ἑλληνικά γιὰ τοὺς μαθητές του, γιατί βλέπει ὅτι στὰ Ἰόνια Νησιά, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, δὲν ἔχει γραφεῖ καμία Γραμματικὴ στὴν ἀπλὴ γλώσσα, παρ' ὅλο πού αὐτὴ εἶναι ζωντανή: ἀνὰ ἐξηγήσω εἰς τὸ ἀπλοῦν τὰς ἀρχὰς τῆς Γραμματικῆς Κωνσταντίνου Λασκάρεως, καὶ νὰ συνθέσω μὲ αὐτὰς μίαν Ἐπιτομὴν Γραμματικῆς, μάλιστα ὅπου εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, μὲ ὅλον ὅπου εἶναι ζωντανή, ὅχι μόνον εἰς τούτας τὰς Ἰωνικάς [γράφει: Ἰονικάς] Νήσους, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἐπαρχίας, δὲν ἔγινεν ἕως τώρα καμμία Γραμματικὴ, ἣ ὅποια νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν τρόπον τοῦ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν».

Καὶ στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα πού συνοδεύει τὴν *Ἐπιτομὴ Λογικῆς* γράφει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς του αὐτῆς εἶναι διπλός: νὰ διευκολύνει τοὺς νεαροὺς μαθητές του σὲ μιὰ δύσκολη μάθηση ὅπως εἶναι ἡ Λογική, ἀλλὰ καὶ νὰ παρακινήσει ἄλλους πολὺ σοφότερους ἀπὸ αὐτὸν νὰ γράψουν ἐπιστημονικὰ βιβλία στὰ ἀπλὰ ἑλληνικά, ὥστε ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα νὰ φθάσει σιγὰ-σιγὰ στὴν εὐτυχῆ τελείωση στὴν ὁποία ἔχουν φθάσει ἄλλες γλώσσες πού κάποτε ἦταν πολὺ φτωχές: «Καὶ βέβαια ὁ σκοπὸς μου ἐστάθη κυρίως [...], καὶ δεύτερον νὰ ἐγείρω τὸν κάλαμον ἄλλων σοφοτάτων καὶ ἐμπείρων ὁμογενῶν μου, νὰ συνθέσουν ἐπιστήμας [ἐννοεῖ ἐπιστημονικὰ βιβλία] εἰς τούτην τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον, διὰ νὰ ἤθελε τὴν φέρουν ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ ἄκραν τοὺς δόξαν, εἰς ἐκείνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, εἰς τὸν ὁποῖον τόσαις ἄλλαις γλώσσαις εἰς τὴν ἀρχὴν προσδιορισμέναις εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμῶν [γράφει: ἀριθμὸν] φωνῶν καὶ φράσεων, ἐφέρθησαν ἔπειτα εἰς μίαν εὐτυχισμένην τελειότητα».

Ὅταν ἔγραφε αὐτὰ ὁ ἱερέας καὶ διδάσκαλος Παναγῆς ἡ Μαρίνος Φωκᾶς, δὲν ἤξερε ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν δύο Ἑλληνες λόγιοι, ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς (περὶ τὸ 1500 - μετὰ τὸ 1552) καὶ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς (περίπου 1730-1807), εἶχαν γράψει Γραμματικὴ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς καὶ μάλιστα ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως: ὁ πρῶτος στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1787/1788. Καὶ δὲν τὸ ἤξερε αὐτό, γιατί καὶ οἱ δύο αὐτὲς Γραμματικὲς ἔμειναν χειρόγραφοι καὶ ἐκδόθηκαν πολὺ ἀργότερα, ἐκείνη τοῦ Σοφιανοῦ ἀπὸ τὸν

Émile Legrand τὸ 1870 καὶ σὲ δεύτερη ἔκδοσιν τὸ 1874,¹⁶ καὶ ἐκείνη τοῦ Καταρτζῆ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ τὸ 1957 καὶ σὲ δεύτερη ἔκδοσιν τὸ 1970.¹⁷

Ἐπίσης δὲν ἤξερε ὅτι λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ αὐτὸν (1791;-1805;) ὁ Κοραῆς εἶχε καταγράψει πολλὰς Σημειώσεις γιὰ μιὰ Γραμματικὴ τῆς Γραικικῆς γλώσσης, ὅπως τὴν ὀνόμαζε (ἡ ὁποία προφανῶς θὰ ἐξέφραζε τὴ γλωσσικὴ του θεωρίαν γιὰ τὴ «μέση ὁδὸ», μετὰξὺ «ἐλληνισμοῦ» καὶ «χυδαῖσμοῦ»). Ὁ Κοραῆς ὅμως δὲν προχώρησε στὴ σύνταξιν ἐνὸς τέτοιου ἔργου,¹⁸ ἀλλὰ τὰ χειρόγραφα τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Λεξικοῦ [ποῦ ἐπίσης ἐτοίμαζε] ἔμειναν ἀπὸ τότε ἀσυμπλήρωτα στὰ συρτάρια του.¹⁹ Καὶ γιὰ τὸ λόγο ποῦ δὲν προχώρησε, ὁ μελετητὴς τοῦ θέματος αὐτοῦ Ἐμμα-

16. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔχει τὸν ἀκόλουθο τίτλον: *Grammaire de la langue grecque vulgaire par Nicolaos Sophianos*, Paris 1870. Νικολάου Σοφianoῦ τοῦ Κερκυραίου, Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις χειρόγραφον, ἐκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει Αἰμυλίου Λεγρανδίου, Ἀθηναίων, ἐν τῷ γραφείῳ τῆς Πανδώρας, ἈΩΟ' καὶ ἀνήκει στὴ σειρά: *Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue Néo-hellénique*, No 6. Τὴ δεύτερη φορὰ ἐκδίδεται στὸν ἀκόλουθο τόμος: *Grammaire du grec vulgaire, et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque Sur l'éducation des enfants*, publiées par Émile Legrand, deuxième édition, Paris... 1874.

17. Γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοσιν βλ. Δ. Καταρτζῆ, «Γραμματικὴ τῆς φυσικῆς γλώσσας», ἔκδοσις καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, περ. *Νέα Ἑστία*, τόμ. 61 (1957), σὲ πολλὰς συνέχειες. Γιὰ τὴ δεύτερη ἔκδοσιν βλ. *Δημήτριος Καταρτζῆς, Τὰ Εὐρισκόμενα*, ἔκδόσεως Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1970, σσ. 217-261: «Γραμματικὴ τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσας». Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Καταρτζῆ τελείωσε στὶς 15 Ἰανουαρίου 1788· βλ. αὐτόθι, Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Υπόμνημα», «Β'». Ἡ χρονολογία τῶν ἔργων», σσ. 449 καὶ 451.

Στὸ «Προοίμιον» τῆς Γραμματικῆς, σ. 217, ὁ Καταρτζῆς γράφει τὰ ἑξῆς: «ὧντας ἀντίφασιν δύο διάφορα πράγματα νὰ εἶναι καὶ ἓνα κατὰ τὸ αὐτό, τὰ ἑλληνικά καὶ ῥωμαϊκά εἶναι δύο γλώσσαις καὶ ὅχι μία· δηλ. ἡ μία πρωτότυπη καὶ ἡ ἄλλη παράγωγη» καὶ λίγο κατόπιν: «ἄλλη γλῶσσα λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἢ ῥωμαϊκὴν».

Ὑπογραμμίζω τὴν ὀρολογία τῶν δύο συγγραφέων: «τὰ ἑλληνικά» ἢ «τὴ ἑλληνική», δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά ἢ ἡ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα — καὶ «τὰ ῥωμαϊκά», «τῆς φυσικῆς γλώσσας» ἢ «τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσας», δηλ. τὰ νέα ἑλληνικά, ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς τὸ 1787/1788· «εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἰδίωμα», δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά — καὶ «εἰς τὴν ἀπλὴν ῥωμαϊκὴν διάλεκτον», δηλ. τὰ νέα ἑλληνικά, ὁ Παναγῆς ἢ Μαρίνος Φωκᾶς τὸ 1810 καὶ 1811.

18. Βλ. τὴν ὥραϊα μελέτη τοῦ Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκου, «Πρώιμα σχεδιάσματα τοῦ Κοραῆ γιὰ μιὰ "Γραμματικὴ τῆς Γραικικῆς"», στὸν τόμο *Διήμερο Κοραῆ*, 29 καὶ 30 Ἀπριλίου 1983. Προσεγγίσεις στὴ γλωσσικὴ θεωρίαν, τὴ σκέψη καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1984, σσ. 70-82.

19. Βλ. Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκου, *ὁ.π.*, σ. 79.

νουήλ Ν. Φραγκίσκος γράφει τὰ ἐξῆς: «Ὡστόσο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ [τέλη τοῦ 18ου, ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα] ξέρουμε καλὰ ὅτι εἶχε πιά ἐνδοιασμούς καὶ θεωρητικὲς ἀναστολὲς ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα, ἴσως καὶ τὴ χρησιμότητα, σύνταξης μιᾶς νεοελληνικῆς Γραμματικῆς»²⁰ [καὶ αὐτὸ γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος].

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ κάμω ἐδῶ εὐρύτερο λόγο γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν τριῶν χειρογράφων ἀπὸ ἄποψη οὐσίας. Θὰ ἤθελα μόνο νὰ διατυπώσω κάποιο συμπέρασμα ἀπὸ ὅσα εἶδαμε προηγουμένως. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἱερέα-διδασκάλου Παναγῆ/Μαρίνου Φωκᾶ (ποὺ εἶναι —ὅπως εἶδαμε— ἡ γλώσσα, ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ ἄνθρωπος)· ἀπὸ τὰ δύο ἀποσπάσματα γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν παιδαγωγικὴ σημασία τῶν ἀπλῶν ἐλληνικῶν (τῶν νεοελληνικῶν, θὰ ἐλέγαμε σήμερα)· ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς Λογικῆς ἐπιστήμης ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν καὶ ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ σημειώματα γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους ποὺ παραθέτει στὸ τέλος τοῦ *Τί ἐστὶν Ἄνθρωπος*, προκύπτει ὅτι ὁ ἱερέας αὐτὸς καὶ διδάσκαλος ἔχει δεχθεῖ μὲ τρόπο ἀποτελεσματικὸν τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ προσπαθεῖ, μὲ τίς μικρὲς του δυνάμεις, νὰ τὰ ἐφαρμόσει στὰ τρία αὐτὰ διδακτικὰ του βιβλία, πρὸς ὄφελος τῶν μαθητῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Ἰονίου.

Καὶ κάτι ἄλλο: τὰ διδακτικὰ αὐτὰ βοηθήματα ἔμειναν ἀνέκδοτα ἕως σήμερα, ἀλλὰ, μαζὶ μὲ τίς Γραμματικὲς τοῦ Σοφιανοῦ καὶ τοῦ Καταρτζῆ ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, ἀποτελοῦν ἀξιόλογες μαρτυρίες γιὰ τίς ἀνανεωτικὲς προσπάθειες τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὸ περιλάλητο ζήτημα τῆς γλώσσας, τὸ μεγάλο αὐτὸ ζήτημα ποὺ τόσο ταλαιπώρησε τὸ Νεοελληνικὸ ἔθνος.

ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΤΟΣ

20. Βλ. Ἐμμανουήλ Ν. Φραγκίσκου, *αὐτόθι*.